

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Titkos nyelvek – etnolingvisztikai univerzálék

1. Antropológia, szemiotika és nyelvészet. – Szemiotika és nyelvészet kapcsolatát meghatározva VJACSESZLAV IVANOV fölvet egy igen gyümölcsöző és tárgyunk szempontjából messze vezető gondolatot: „Munkahipotézisként megfogalmazhatjuk azt a felvetést, hogy azok az egyetemes nyelvi lehetőségek, amelyeket egy adott konkrét nyelv alapstruktúrája nem használ fel, megvalósulhatnak az alapstruktúra perifériáján” (1983: 36–7). Néhány jellemző példát is fölhoz, valamint az egyedfejlésbe is beilleszti ezt a mozzanatot: „A fonetikai és fonológiai szinteken ezt már jó ideje megállapították olyan periférikus területekről, mint az indulatszók és a költői névadás (egyebek között az ideofonok, melyeket az utóbbi években részletesen vizsgáltak egyes afrikai nyelvek anyagán). A kisgyermeknek a beszédfázist megelőző, értelmetlen gügyögésében az emberi beszédszervekre általában jellemző lehetőségek legszabadabb kiaknázását figyelhetjük meg (például a hottentotta és busman csettintő hangok előfordulhatnak egy moszkvai kisgyermek gügyögésében). Aszerint, hogy a kisgyermek által elsajátítandó nyelvi rendszer a lehetőségek milyen mérvű realizálását követeli meg, a többi megmarad potenciálisan fakultatív jelenségeknek” (uo.).

Számos nyelvi jelenség „alacsonyabb rendű” vagy egyszerűen csak figyelemre nem méltatott nyelvi rétegekbe, a gyermeknyelvbe és -folklorba, nyelvjárásokba, tolvajnyelvbe stb. szorult vissza. Ezeknek a jelenségeknek a vizsgálata különösen az antropológiai nyelvés-

szeket, szemiotikusokat érdekelte, s valójában a nyelvhasználat lényegéhez tartozó, etnolingvisztikai univerzáléknak nevezhető mozzanatokat sikerült megragadniuk. TOLNAI VILMOS szép kifejezésével: „Itt valószínűleg a nyelvek sorompóit átlépő, nemzetközi jelenséggel van dolgunk, mely a néplelektant éppúgy érdekli, mint a nyelvtudományt” (1922: 40). TOLNAI-nak messzemenően igaza van. Az antropológiai nyelvészeti (Európában inkább etnolingvisztikai) kutatások nagyon sok esetben kapcsolódnak a korábbi néplelektani (Völkerpsychologie), pszichológiai kutatásokhoz. Sőt, azt is mondhatjuk, hogy a korunkban felélénkült pszichológiai megközelítések egyik forrásának is tekinthetjük. Az is igen figyelemreméltó (magyar) tudománytörténeti tény, hogy ezekre a jelenségekre a XIX. századi és részben a XX. század eleji nyelvészek sokkal nyitottabbak voltak. Aki veszi a fáradságot, és végigböngészi a Magyar Nyelvőr vagy a Magyar Nyelv első három-négy évtizedét, apró és terjedelmesebb írások százait találhatja, amelyek egy-egy kisebb nyelvi kérdéssel, érdekességgel foglalkoznak. (Általában elgondolkodtató, hogy a jelzett időszakban nagyobb értéke volt az apró filológiának. Rövid kis írások, gondolatfölvetések, adalékok sokkal nagyobb számban jelentek meg a folyóiratok hasábjain.) Magam a titkos nyelv kérdését a magyar nyelvi jellemzők között egyszer már érintettem (BALÁZS 1998: 28), de az adatok tágabb körű áttekintésére még nem nyílt módom.

2. A titkos nyelv fogalmáról. – A titkos nyelv az a jelenség, nyelvhasználati mód, amelynek során az anyanyelvet titkosítják, beavatatlanok számára érthetlenné teszik. A titkosítás nyelvi szabályok, megegyezés szerint történik, és az eljárások sok nyelvben mutatnak hasonlóságot. A titkosított szöveg írásban is megjelenhet. A titkosírás végigkíséri az emberiség történetét. Első leírását Plutarkhosz görög történetírónál találjuk, aki a spártaiak titkos üzenetváltását figyelte meg. A magyar írók közül Balassinál, Gárdonyi Gézánál, Weöres Sándornál emlegetik a titkosírást. Arany János a gyorsírást használta titkosírásnak (VARGHA 1972: 132–7).

A legismertebb magyar titkos nyelv élőszóban és írásban is előfordul. Ez az úgynevezett *madárnyelv*. (A megnevezésnek számos további változata van, pl. *tolvajnyelv*, *koldusnyelv*.) A madárnyelvről az első leírást a PallasLex adja: „Madárnyelv, [azon hangok összege, melyek által a madarak saját nemeik és fajaik szerint mintegy beszélgetnek egymással és közlik vágyaikat, érzéseiket. Az emberi nyelv is sokat sajátított el ebből s a magyar nyelv különös ügyességet és változatosságot tanúsít ebben.] Különösen a gyermekek közt divó titkos nyelv, mely abban áll, hogy minden szótag magánhangzóját ismétlik egy vagy több mássalhangzó (p. p vagy rg) közbeszúrásával p. *mapadápár* v. *margadárgár* a. m. *madár* vagy minden szótag elé *dá* szótagot tesznek p. *dámadádár* a. m. *madár* (szerepel Jókai, Verne Gyula stb. regényeiben is)”. Ebben az első szótári leírásban már megtalálható a magyar titkos nyelv két alapformája: a betoldódásos és az elétoldásos titkosítás.

KOVÁCS ENDRE meghatározásában a madárnyelv: „olyan játékos beszéd, amelyben a szavakat, azok szótagjait értelmetlen hangokkal, hangcsoportokkal töldják meg, vagy egyéni alkotású szavakat alkalmaznak, hogy így a szöveget nehezen felismerhetővé vagy felismerhetlenné tegyék. Különösen gyerekek kedvelik. Hangulatkeltő stíluselemként szerepel mesékben, valamint tréfás költeményekben is” (1982: 537).

TOLNAI VILMOS a XX. század elején két írásában is fölhívja a figyelmet a madárnyelvre, mint olyanra, amelyről „semminemű grammatika nem ad ugyan felvilágosítást, de ismeri minden gyerek s Jóka boszorkányos ígét rögtön lefordítja magyarra” (1917: 247). Arany

János „Jóka ördöge” (1851.) című munkájának V. részében Jóka ezzel a bűvös mondással kergeti ki az ördögöt a király lányából (Arany jegyzetben megjegyzi, hogy „Az úgynevezett madárnyelven”): „Turgudorgod mirgit forgogargadtárgál: / Argadórgósorgom margagargadtárgál? / Targakargarogodj hárgát korgomarga, / Irginergat arga porgokorgolbarga!” – A fordítás tehát: *Tudod, mit fogadtál: / Adósom maradtál? / Takarodj hát, koma / Innet a pokolba.*

TOLNAI megfigyelése szerint itt szónyújtásról van szó, amelynek során a magánhangzót megismételik és közé ékelnek valamilyen mássalhangzót vagy akár mássalhangzó-csoportot. Leginkább a következőket: *v, m, l, lm, rd, rg*. Így a következő szónyújtások hozhatók létre (*a*-val szimbolizálva a konkrét magánhangzókat): *ava, ama, ala, alma, arda, arga* stb. Jóka szövegét ennek megfelelően a következőképpen lehetne még titkosítani: *Tuvudovod mivít fovogavadtávál: / Amadómósomom mamaramadtámál? / Talakalaroldj hálát kolomaja, / Ilminelmet alma pordokordolbarda.* (Magam, kőbányai kisfiúként a *v-s* formával – *tevenyelv* – az 1960-as, 1970-es években találkoztam az általános iskolában. A többi formáról már csak a szakirodalomból értesültem.) Figyelemreméltó, hogy bármelyik magánhangzót lehet ismétetni, de a szónyújtásban – megfigyeléseink szerint – nem vesznek részt például a következő mássalhangzók: *k, t, p, g, d, b*.

A madárnyelv alkotásának szótagképlete: *msh. + mgh. + msh.-beékelés + mgh.* Vagyis: betoldott mássalhangzó vagy mássalhangzócsoporthoz + megelőző magánhangzó.

Ezt a titkos nyelvet – ahogy említettük – gyűjtőnévként *madárnyelv*-nek nevezik. De a szónyújtás (titkosítás) nyelvtani módjától függően több más elnevezése is ismert. A leggyakoribbnak tűnő *v-s* torzítás neve: *tevenyelv*, az *rg* hangkapcsolatot alkalmazó *kergenyelv*, *szarkanyelv*. A *tevenyelv*re a legrégebb és leggyakoribb példák: *Tuvudsz ivigy beveszélnívi? (Tudsz így beszélni?), Gyevereve ivideve! (Gyere ide!).* Jókai Mór (aki folklórunk kiapadhatatlan nyelvi kincsesbányája) „A löcsei fehér asszony” című regényében titkos nyelv funkcióban (magyarul nem jól értő idegen számára) használja és *szarkanyelv*-nek nevezi: „– Héj, atyafiak! szólt Andernach lovag... Kinek a hintaja ez? – A kovácslegények egymás között szarkanyelven beszéltek, azon felelt az egyik a kérdezőnek vissza: – Ergeb kérgérdírgi kurgutyarga bárgánjarga. – A lovag nagyot bámult rá: hisz ezek tatárul beszélnek. Pedig azt teszi az, ha a szarkacsergést kivesszük belőle, hogy: eb kérdi, kutya bánja” (Jókai Mórt idézi TOLNAI 1917: 248). A szarkanyelv a hangzásról, az *rg* hangcsoport nagyszámú előfordulásáról kapta a nevét. A szarka hangjára a magyar nép (és nyomán pl. Arany János, Tompa Mihály) régóta a *csereg* (csörög) hangutánzó szóval utal, amelyben ugyancsak a megtalálható az *r* és *g* hang (vö. HERMAN 1983: 100).

TOLNAI (1917: 248) egy másik nyelvi titkosítási eljárást is talált (TORKOS SÁNDOR „A magyar nép szójátékairól” [Koszorú, 1864] című cikkében). E szerint a szótagok elé tesznek egy *ko-* szótagot (mai terminológiánkkal talán: előtagot vagy szótagelőzőt). Így nézne ki ezzel a *ko-* előtaggal Jóka szövege: *Koinkonét koa kopokokolkoba*. Ennek a madárnyelvnek a szótagképlete: *ko + mgh. + msh.*

KOVÁCS ENDRE (1982: 537) *madárnyelv*-nek nevezi azt az eljárást is, amelyet már nagyon nehéz megfejteni (voltaképpen talalós kérdés): csak a szavak első szótagja marad meg, a többi eltűnik, tehát az első szótagból következtetni kell a szövegre. (Ezt az eljárást abdukciónak nevezzük.) Egy XIX. századi talalós kérdés: „*Kertbe kápilla, / szegen szityilla, / ház közepén matyilla.*” – Megfejtés: *káposzta, szinta, macska*. Vagyis a titkos nyelv (titkosítás, madárnyelv) más folklórműfajokban is fölbukkanhat.

TOLNAI (1917: 248) még egy lépéssel továbbmegy, és a gyermeknyelvi kiolvasó monodórákban fölfedezhető nyújtásokat is számba veszi: *Egyem, kettem > egyedem, begyedem > egyedelem, begyedelem*. Ám azt ő is tudja, hogy éppen ez a kiolvasó Kínától Walesig megvan, eredete tehát a magyar nyelvből nem magyarázható.

Az 1980-as évek végén egyénileg gyűjtött anyagban további igen körmönfont formákat is találtunk. Például egy gödöllői gimnáziumban a lányok egymást között ilyen titkos nyelven folytatták levelezésüket: Tudsz ilyen titkos nyelven beszélni? *Tathozudadhozszaszhoz ilyalyhozenanhoz...* Az elsőre igen bonyolult titkos nyelv képlete: a mássalhangzó ismétléses toldása + *hoz* szótag: msh. + a + msh. (ismétléssel) + *hoz* (a magánhangzó változatlan hagyásával).

Egy erdélyi adatközlés (ISTVÁN 1999.) madárnyelvként emleget egy, a már említettek-től eltérő módon titkosító nyelvet. (Természetesen arról is szó lehet, hogy a már említett titkos nyelvek is megvoltak, madárnyelvnek nevezték ezeket is, de egy válfajuknak, amelyet a következőkben ismertetünk, nem adtak új nevet.) ISTVÁN azt írja, hogy „A madárnyelvet majdnem fiatal könnyűszerrel megtanulta, mert a szavakat csak középen kellett elválasztani, és az elejét hátul tenni. Amelyik szavakat nem lehetett elválasztani, azok úgy maradtak, és úgy is mondták ki” (1999: 71). Majd a nyelvhasználati környezetről is említést tesz: „E madárnyelvet egy-egy ifjú leány és legény annyira begyakorolta, hogy szép folyékonyan beszélgettek egymással” (i. h.). Következzenek a példák: *Gyekme zaha. (Megyek haza.) Regye lunká. (Gyere nálunk.) Naphol te honitt lész-e? (Holnap te itthon lész-e?)* – Korábbi példáinkat is ekképp mondva: *Dotdu mit adtálfog (vagy tálfogad)? (Tudod, mit fogadtál.)* Ennek az erdélyi madárnyelvnek a képlete: ab > ba, ahol „a” és „b” szórészeket jelöl. Egyértelműen látható, hogy az erdélyi madárnyelv egy egészen más logikájú titkosítása a beszédnek. (ISTVÁN 1999. írásának első felében egy másik titkos nyelvről, a számírásról is szó van. Ebben az ábécé betűinek megfeleltetett számok, betűk, illetve jelkombinációk segítségével lehetett a szöveget titkosítani. Pl. az A = X, CS = C5, E = 2. A lejegyzett számírásban a következő betűk változatlanul maradtak: D, F, G, GY, J, P, T, TY, V. Mivel a téma egészen máshová vezet, a számírással ebben a tanulmányban nem foglalkozom.)

A madárnyelv jelenéről információkat kaphatunk a világhálóról is. *A madárnyelv* internetes keresésében mintegy félszáz adatot találtam, amelynek nagyobbik részében ’titkos nyelv’ jelentésben fordul elő, kisebbik részében ’a madarak nyelve/szava’ jelentésben. A madárnyelv történetére, gyakorlatára vonatkozóan az interneten a hagyományos formákhoz képest új adatot nem találtam. Viszont igen érdekes, hogy az index.hu honlap egyik fóruma: Madárnyelv tovopic (vagyis: Madárnyelv topic). A fórum 2001-ben indult, hamar megszakadt, de néhány frissebb bejegyzés is olvasható (2007. július 30-i állapot, www.index.hu).

3. Nyelvtani megoldások. – TOLNAI tehát a madárnyelv nyelvtani megoldását – GOMBOCZ ZOLTÁNra hivatkozva – szónyújtásnak nevezi. Retorikai értelemben egyébként adjekcióról van szó. Nyelvtanilag mondhatjuk még szótagbetoldódásnak, töltelék-szótagolásnak. A jelenség azonban ennél összetettebb. Valóban szónyújtásról van szó, ám gyakorlatilag egy megadott „képlet” szerinti sajátos „toldalékolásról”, voltaképpen hangtani szintű infixálódásról. A tiszta infixum morfematikai egység: a szótöbe illeszkedő toldalék (affixum); PUSZTAY JÁNOS (2000: 107) a kaliforniai jurok nyelvből hoz rá – egyébként a mi titkos nyelvünkre némiképpen emlékeztető – példát: *sepolah* ’mező’ > *se-ge-polah* ’mezők’. FÖLDES CSABA (1992: 107) a következő német példával illusztrálja a jelenséget: *sigan* / *si-*

n-kan > *sinken*. A KUGLER NÓRA és TOLCSVAI NAGY GÁBOR-féle (2000: 103) kisszótárban az infixum olyan toldalék, amely a tő folyamatosságát megszakítja, és a töbe beékelődik. Példáik: a tagalog *-um-*, *-in-* toldalék megszakítja a *sulat* 'ír' tövet, és létrejön a *sumulat*, *sinulat* alak. A szerzők szerint a magyarban nincs infixum. BUBMAN (1990: 336) lexikona egy klasszikus latin példát idéz (*iugum* > *iu-n-gere*), de megjegyzi, hogy az ablaut (tőhangváltozás, pl. *fahren* – *Fuhre*, *Fahrt*, *Gefährt* stb.) és az umlaut (ragozás során történő tőhangváltozás, pl. *Kopf* > *Köpfe*) ugyancsak felfogható infixálódásnak. Ha ezeket a flexiós jelenségeket valóban infixálódásnak tekintenénk, akkor természetesen a magyar nyelvben is számos infixum lenne lehetséges: *béget* ~ *bőg*, *csattan* ~ *csettint* ~ *csitteg-csattog*, *dobban* ~ *döbben*, *dorombol* ~ *dörömböl* stb. (vö. SZÜCS 2007: 25).

A magyar nyelvészeti szakirodalomban az infixum felfogása körül ANTAL LÁSZLÓ nyomán sajátos polémia alakult ki. Az egyes esetekben a birtokos személyjelekbe (vagy két személyjel közé) ékelődő *-i* birtoktöbbsítő jel (több birtokot kifejező jel) viselkedését föl lehetne fogni infixumként is. RÁCZ ENDRE alaposan megvizsgálta a kérdést, és ezzel utasítja el az *-i* infixumként való felfogását: „ahol van infixum, ott a töbe szokott ékelődni, a tömorféma folyamatosságát szakítja meg. Az ANTALTól fölfedezni vélt magyar infixum ezektől érdekes módon különböznék, hiszen toldalékmorfémát vágna ketté... Ilyen jelenség MELCSUK szerint – aki ANTAL nézetének egyik bírálója – csak egyes indonéz nyelvekben fordul elő” (1974: 142). RÁCZ ENDRE egyébként nem azért utasítja el az infixumos felfogást, mert nyelvünkre nem jellemző: „Ez az aggály azonban aligha volna jogosult, ha az infixum bevezetésével egyszerűen, világosan, következetesen le lehetne írni a több birtokot kifejező szóalakok rendszerét” (i. h.). A „bennfoglalt” válasz világos: nem lehet. A „Strukturális magyar nyelvtan” (KIEFER szerk. 2000.) nem is tárgyalja a kérdést, a legújabb magyar nyelvi összefoglaló RÁCZ ENDRE következtetését erősíti meg (KIEFER 2006: 77–8), bár RÁCZNál hangsúlyozottabban nyilatkoztatja ki: „a magyar nem olyan nyelv, amelyre jellemző lenne az infixumok használata”.

A rövid áttekintésből nyilvánvaló, hogy létezik az infixumnak egy szoros és egy tág definíciója. A szoros definíció szerint a magyarban nincs infixum. Az esetleges tágabb definícióba azonban beleférnének a flexiós jelenségek. E két felfogás közötti sajátos átmenetnek lehetne tekinteni a titkos nyelvet (madárnyelvet). Az ISTVÁN LAJOSTól (1999.) való, a szótágok elejére illesztett *ko-* példa pedig a magyarban ugyancsak nagyon ritka prefixumra emlékeztet. Egészen pontosan, a szó elején lévő *ko-* prefixumra, a szó belsejében lévő pedig infixumra.

Ezek a titkos nyelvi szótagtöbbszörözők azonban legfeljebb hasonlítanak a pre- és infixumok viselkedésére, szerepük a megadott szabályok szerinti titkosítás, pragmatikájuk pedig egy sajátos redundáns (játékos vagy komoly) nyelvhasználat. Az erdélyi titkos nyelv (madárnyelv) logikája viszont nem a szónyújtás, hanem a retorikai értelemben vett transzmutáció, azaz sorrendcsere (helycsere). A megcserélt szótagok voltaképpen a kiazmusokra emlékeztetnek bennünket. Vö. szó szerkezetek közötti, szavakban előforduló és hangcserés kiazmusok: *királyok bora* ~ *borok királya*, *egyöntetű* ~ *ön egy tetű*, *tanya a Bakonyban* ~ *banya a takonyban*, *réti pipacs* ~ *péti ripacs*. Ez a jelenség ismét igen jellemzően magyar nyelvi jelenség, a folklór és az irodalom sokszor él vele (*Össze ne tévessze... , Nem mind-egy...*). Hogy ez utóbbi sorozatból csak a legelmébbet írjuk le: *Nem mindegy, hogy Gödön van szobrod vagy Szobon vagy gödröd*.

4. A magyar titkos nyelv történetéről. – Azt már a madárnyelv első leírói is sejtették, hogy föltehetően igen régi eljárásról lehet szó. TOLNAI VILMOS (1922: 38–9) idézi OLÁH MIKLÓS esztergomi érsek 1536-ban írt munkáját, amelyben az Arad megyei simándiakról írja, hogy koldulásból tartják fenn magukat, és „saját nyelvet koholtak, a melyen maguk közt beszélnek, s a melyet rajtuk kívül más meg nem érthet; ezt a nyelvet vakok nyelvének nevezik”. TOLNAI szerint ez az első említés egy mesterséges titkos nyelvről. Sajnos nem tudjuk meg, hogy valójában milyen is volt ez a titkos nyelv.

5. Az etnológiai párhuzamokról. – Néprajzkutatók és nyelvészek több etnológiai párhuzammal bizonyították a titkos nyelvek univerzálé jellegét. TOLNAI VILMOS (1922: 39) idézi JAGICot, aki a szláv népek titkos nyelveiről ír (Die Geheimsprachen bei den Slaven. Wien, 1896.). JAGIC az egész szláv területről, de különösen Oroszországból közöl számos adatot a kolduscéhek, -telepek titkos nyelvéről. Ezek a titkos nyelvek más nyelvekből kölcsönöznek, ritkábban, de előfordul „az alaktani torzítás, mely főleg önkényes rövidítésben nyilvánul”. JAGIC KARADZSICS szótárából idézi a szerb nyelvben meglévő betoldódásos titkosítási jelenséget. Nagy poslovica: „mikor minden szótagkezdő hang elé ennek egyházi szláv nevét teszik; pl. *donesi vode* így hangzik: *dobrodonaseneneslovisi vedovodobrede*”. Kis poslovica: „a megismételt szótagkezdő mássalhangzó közé *ijo, ije* hangcsoportot tesznek, tehát az előbbi szavak így hangzanak: *dijodonijenesijesi vijovodijede*”. E mellett *kr, ci, p, u, rg, ro* hangokat, hangcsoportokat is toldanak – a magyar madárnyelvhez hasonlóan. A hangok és a módszer hasonlósága az egymástól független tipológiai lehetőségeken túlmenően areális vagy közvetlen átadás-átvételt is valószínűsít.

TOLNAIhoz hasonló felfedezésről számol be a későbbiekben ISTVÁNOVITS MÁRTON (1974.). A gyermekkorából ismert (e tanulmányban is leírt) madárnyelvek pontos mintáját megtalálta grúziai és abháziai tanulmányútján, majd orosz példákra is lelt. Később német, örmény, oszét párhuzamokat is talált. Az orosz folklorista, CSICSEROV hajszálpontosan ezt az eljárást írja le egyes talalós kérdések kapcsán: „Sajátosan épülnek fel azok a talalós kérdések, amelyek titkos nyelvet használnak fel, pl. a szótagtoldás elvét követik, a titkos nyelvek egyik fajtáját. Ez a titkos nyelv nem cseréli fel a szavakat másokkal, megőrzi a közbeszéd szavait, de minden szótaghoz még egyet hozzász. Az efféle talalós kérdések gyakran kontaminálják a szótagnyújtást és a szó torzítást...” (idézi ISTVÁNOVITS 1974: 12).

Ezzel az adattal a hasonló (vagy ugyanolyan) nyelvi logikával alkotott madárnyelv ~ titkos nyelv jelensége már három nagy nyelvcsaládban (indoeurópai, finnugor, kaukázusi), egymással nem minden esetben érintkező népeknél és nyelvekben is fölfedezhető. Föltételezhető, hogy egy sokkal általánosabb, más kultúrákban és nyelvekben meglévő, valószínűleg antropológiai nyelvészeti/etnolingvisztikai univerzáléről, TOLNAI szavaival „nyelvek sorompóit átlépő nemzetközi jelenségről” van szó. – Jelen közlésünket az a remény is indította, hogy efféle etnolingvisztikai „rejtélyek” (játékok) még ma is gyűjthetők, dokumentálhatók, s ezekből az emberi kultúrára nézve még sok fontos elmondható.

A hivatkozott irodalom

- BALÁZS GÉZA 1998. Magyar nyelvkultúra az ezredfordulón. A–Z. Bp.
 BUBMANN, HADUMOD 1990. Lexikon der Sprachwissenschaft. Zweite, völlig neu bearbeitete Auflage. Kröner, Stuttgart.

- FÖLDES CSABA 1992. Deutsch–ungarisches Wörterbuch sprachwissenschaftlicher Fachausdrücke / Német–magyar nyelvészeti szakkifejezések szótára. 2. bearbeitete Auflage / 2. átdolgozott kiadás. Szeged.
- HERMAN OTTÓ 1983. Arany, Tompa, Petőfi és a népköltés madárvilága. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp.
- ISTVÁN LAJOS 1999. Számítás – madárnyelv. In: KESZEG szerk. 1999: 70–1.
- ISTVÁNOVITS MÁRTON 1974. Adatok egy etnolingvisztikai univerzáliahoz. „Madárnyelv” – különböző nyelvsaladókban. Múzeumi Kurír 14. II/4: 11–4.
- IVANOV, VJACESZLAV 1983. Nyelv, mítosz, kultúra. Gondolat, Bp.
- KESZEG VILMOS szerk. 1999. Írás, írott kultúra, folklór. Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 7. Kolozsvár.
- KIEFER FERENC szerk. 2000. Strukturális magyar nyelvtan. 3. Morfológia. Akadémiai Kiadó, Bp.
- KIEFER FERENC 2006. Alaktan. In: KIEFER főszerk. 2006: 54–79.
- KIEFER FERENC főszerk. 2006. Magyar nyelv. Akadémiai Kiadó, Bp.
- KOVÁCS ENDRE, 1982. Madárnyelv. In: VIL. 7: 537.
- KUGLER NÓRA–TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2000. Nyelvi fogalmak kisszótára. Korona Kiadó, Bp.
- PallasLex. = A Pallas Nagy Lexikona 1–18. Pallas, Bp. 1893–1900. (Arcanum Adatbázis Kft., Bp., 1998.)
- RÁCZ ENDRE 1974. A birtokos személyragozásnak a birtok többségét kifejező alakrendszere. In: RÁCZ – SZATHMÁRI szerk. 1974: 135–50.
- RÁCZ ENDRE – SZATHMÁRI ISTVÁN szerk. 1974. Tanulmányok a mai magyar nyelv szófajtana és alak-tana köréből. Tankönyvkiadó, Bp.
- SZŰCS TIBOR 2007. A magyar vers kettős nyelvi tükörben. Tinta Könyvkiadó, Bp.
- TOLNAI VILMOS 1917. A madárnyelvről. Magyar Nyelv 247–8.
- TOLNAI VILMOS 1922. A simándiak koldusnyelve és a madárnyelv. Magyar Nyelv 38–40.
- VARGHA BALÁZS 1972. Játékkoktél. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest.
- VIL. = KIRÁLY ISTVÁN (a 12. kötettől SZERDAHELYI ISTVÁN) főszerk., Világirodalmi Lexikon. 1–18. Akadémiai Kiadó, Bp., 1986–95.

BALÁZS GÉZA